

Brandstedmænd

Af Svend Frederiksen

Forhen stod der stor respekt om ild og ildsvåde. Vægteren sang advarende ud i natten:

Vær klog og snild,
vogt lys og ild.
Vor klokke er slagen ti.

Bylovene indskærpede agtpågivenhed i omgang med ild:

»Befindis nogen husbond eller tiener, at gaae med tændt tubakspibe at smøge toebak af uden sin stuedør enten udi sin gaard eller andre sine huse – eller paa gaden, bøder til byen 1 rixdaler, og til herskabet lige saa meget. Er det fremmede sligt begaar, skal de første gang advares dem fra saadant at entholde. Vil de ei, skal fra dem tages baade pibber og toebak, saa meget de hos sig hafver, og maae ingen i byen dem noget igien forskaffe uden ofvenformelte straf.«¹

Undertiden blev advarslen givet i bred almindelighed:

»Til alle værtskaber og tilladelige samlinger skal alle og enhver – det være sig vært eller gæster – forsvarlig omgaaes med ild og lys samt tobakspiber. Befindis nogen her imod at handle, skal de, som det formærker, i kierlighed advare den skyldige. Kan det ei hielpe, skal hand ved to mænd føres hjem fra værtskabet eller forsamlingen og strax angives for hans herskab, at han exemplarisk kan vorde straf-fet.«²

Børn indskærpedes tidlig og sildig »ikke at lege med ild«. Jeg mindes

tydeligt, fra jeg var lille dreng, en vinteraften i skumringen, hvor jeg var ene i stuen. Jeg lukkede fyrlågen op til den store brændeovn og lod papirstumper brænde paa tørvegløderne. I ildfunker på det forkullede papir så jeg børnene gå hjem fra skole. Jeg hører endnu det smæld, det gav, da mor kom til og smækkede lågen. »Den legen med ild vil jeg ikke vide af! Det kan føre til hvad som helst!« Den uvante tone, hvori det blev sagt, har jeg aldrig glemt.

Havde alle de advarsler nogen virkning? Det er nok ikke nemt at afgøre. Men det skal dog anføres, hvad der var af brande før og nu. I 1700-tallet brændte der to ejendomme i Aasum sogn – i 1800-tallet en, og i 1900-tallet er der til dato brændt 15.

Men hvor påpasselige folk end var, ildsvåde kunne komme. I sådant tilfælde foreskrev bylovene, hvordan de skulle forholde sig.

»Dersom nogen af Dristrup Mænds Gaarde eller Huse af ulychelig Hændelse vorder afbrændt, da skal hver Gaardmand komme dend nødlidende til Hielp med 1 skieppe Hartkorn, og et got Bygningstræ, en Trafve Langhalm, en Dags Arbejde paa sin egen Bekostning, og 2 Skilling i Penge. Findes nogen saa mutvillig og ville dette forskrefne ei efterkomme hand skal gifve til Byen 1 Rixdaler.«

Ordningen var velment, men dækkede langt fra brandskaden.

Forholdet bedredes omkring midten af 1700-tallet med brandforsikring for forskellige grupper: *Præsterne*: »Fyens Stifts gejstlige Brand Societet.« 1748. *Herremændene*: »De fynske Herregaardes Brand Societet«. 1749. *Degnene*: »Brandsocietet for Klokkere og Degne i Fyens-Stift«, 1757.⁴ Det var dog først med de ved kgl. forordninger oprettede brandforsikringer – købstæderne 1761⁵ og landet 1792⁶ – at hele landet blev dækket. Der var dog et minus ved disse første forsikringer; ved langt den overvejende part var løsøret ikke medtaget. Og det kunne i mange tilfælde have en værdi tæt op mod bygningernes. Som eksempel nogle tal fra tre gaarde i Aasum. Bygningsforsikringerne er fra 1776. Løsørets værdi efter dødsbuvurderinger.

Grd. 1. Bygninger 1776:⁷ 320 Rdl. Løsørevurdering 1765: 551 Rdl.⁸

Grd. 3. Bygninger 1776: 350 Rdl. Løsørevurdering 1794: 382 Rdl.⁹

Grd. 9. Bygninger 1776: 280 Rdl. Løsørevurdering 1798: 590 Rdl.¹⁰

Løsoforsikring paa Fyn kom der først op mod midten af forrige aarhundrede. Det skete i følgende rækkefølge: »Ravnholtkassen«, 1838; »Det lille fynske Brandassuranceelskab«, 1840; »Den skaarupørske Brandassuranceforening«, 1842; »Asperupkassen«, 1847; »Det ældre fynske Brandassuranceelskab for Tyende,« 1849; »Kallehavekassen,« 1852; »Den fynske Udflytterbrandkasse,« 1854; »Det østlige fynske Brandassuranceelskab« (Lersekassen), 1860.¹¹

Førend disse selskaber trådte i funktion, var der et længere tidsrum, hvor der var et slemt hul i brandforsikringen. En brandlidt kunne udmærket få rimelig erstatning for de nedbrændte bygninger, men lide et betydeligt tab på det uforsikrede løso. Dette forhold bør betones, da det langt fra er almindeligt erkendt. Det vil sige, at selv om bygningsbrandforsikringen var i orden, var der stadig behov for privat hjælpsomhed. Den var også i de fleste tilfælde beredvilligt til stede – ofte formidlet af avisen.

20. maj 1836 brændte der fire gårde, samt skolen og to huse i Marslev. Den ene gård var præstegården. Det almindelige var, at præsten i et sådant tilfælde tog sig af sagen, skrev i avisen om brandens ødelæggelse og de brandlidtes ulykkelige omstændigheder, samt bad medlidende medborgere komme til hjælp. I Marslev var præsten, Erik Friis, lovlig undskyldt. Han var syg og døde 16. juni. Men 2 behjertede Marslevmænd, Otto Knudsen og Rasmus Rasmussen, påtog sig opgaven: opråb, indsamling og fordeling – og gjorde det godt. I tidsrummet 14. juni–17. november offentliggjordes 6 lange lister med bidragyderes navne. En opsummering af det brogede indhold: 26 td. 4 skp. rug, 9 td. 4 skp. byg, 2 td. havre, 4 skp. hvede, 9 pund god humle, 9 td. 6 skp. malt, 6 skp. byggryn, 1 td. grubbegryn, 1 td. 4 skp. grubbemel, 51 rugbrød, 1 td. øl, 21 lispund og 5 pund flæsk, 1 lispund og 10 pund smør, 249 travet 10 kjer langhalm, 1 læs langhalm af ubekendt størrelse, 4 lagner, 2 skjorter, 7 sække, 1 vest, 1 nyt hørgarns lagen, 1 forklæde, 1 tørklæde, 4 læs egegrene til rygningstræer, og i penge 593 rigsdaler, 5 mark, 14 skilling.

Måske kan det have en vis interesse at se, fra hvor stort opland bidragene kom:

Marslev	57 rd. 5 m. 15 sk.	Rønninge	8 rd. 0 m. 8 sk.
Kølstrup.	36 rd. 2 m. 8 sk.	Seden.	7 rd. 5 m. 0 sk.
Rynkeby.	15 rd. 4 m. 10 sk.	Munkebo.	24 rd. 4 m. 0 sk.

Frue Landsogn.	44 rd. 0 m. 8 sk.	Fraugde.	59 rd. 5 m. 0 sk.
St. Knuds Landsogn	9 rd. 5 m. 0 sk.	Flødstrup.	22 rd. 4 m. 4 sk.
Aasum.	53 rd. 3 m. 12 sk.	Drigstrup.	23 rd. 0 m. 0 sk.
Dalum.	25 rd. 1 m. 0 sk.	Odense med flere	
Revninge.	11 rd. 5 m. 0 sk.	steder.	153 rd. 3 m. 14 sk.

Hjælpsomheden kunne række langt.

I København udbrød 5. juni 1795 en af de storbrande, som byerne så ofte hjemsøgte af forhen. 941 gårde og huse gik op i luer. De husvilde måtte tage til takke med teltlejre uden for byen. I sommerens løb bagtes der brød til de brandlidte i Kasketen af 4000 td. rug, som Kongen havde stillet til rådighed. Medfølelsen landet over var stor. I Aasum resulterede det i, at tre gårdmænd, ved et opråb i Avisen¹² startede en indsamling af smør.

I al sin barokke snørklethed fortjente skrivelsen at gengives i sin helhed, men et udsnit giver tonen ganske godt:

»— — O! lader os efter Evne søge at lette Byrden — som til sidst kunne blive for stor for vor bedste — vor kiereste Konge. Vi føler alle den inderligste Bedrøvelse over de ulykkelige Brandlidtes Skæbne — og vi føler en kierlig Smerte ved at høre vor elskede Kronprinds sukke under Byrderne. Men hvortil disse Følelser, naar de bliver frugtesløse? — O nei! Den samme Monarch, som har oplyst og dannet os, bør see vore skiønsomme Hierter. Vi vil hielpe ham at bære Byrderne. Han gav Brød. — Lad os give noget til Brødet. Vi har maaske intet Korn tilovers, men vi have Smør.« — —

Der indkom 31 halvottinger. Yderne betalte consumptionsafgiften,¹³ og skipper Erich Jepsen, Stige, sejlede smørret vederlagsfrit til København.

Det var dog ikke alle indsamlinger, der lykkedes. Natten mellem 6. og 7. juli 1836 brændte gården Koborg i Vissenbjerg sogn. Kapellanen, pastor Schøt, Koelbjerg, skrev 21. juli i Hempels Avis og forklarede de nærmere omstændigheder ved branden, hvordan aftægtsfolkene — den 72-årige enke og hendes 40-årige blinde datter — nøgne havde reddet sig ud af det brændende hus, men mistet alt, hvad de ejede, hvorfor præsten håbede, »at medlidende Menneskevenner ville række disse værdige Trængende en Skærv«.

Der indkom 2 rdl. fra en vis justitsråd Jørgensen.

Kunne det dog være sandt, at ikke ét medlidende menneske følte med Koborgs ulykke? Gårdens ejer, Anders Hansen, fik ved pastor Hindberg, Bred, et fornyet indlæg i avisen ca. tre uger efter det første¹⁴ – og med lige så ringe virkning.

Det var dog kun et fåtal af brandlidte, der kom i avisen. Men så var der en anden god og prøvet måde at få hjælp på – at tigge til brandsted – *at gå brandstedmand*. Der er noget dunkelt ved dette brandsted-tiggeri – begrænset, forbudt og sejlivet fortsat.

Danske Lov siger: »at Præsten maae ingen Brandstød eller Trøglebrev give nogen, allenist en Forskrivelse til Øvrigheden om deris Nød og Trang.«¹⁵

Ifølge resolution af 1795 kan amtmanden give dem, der har lidt ildebrand, tilladelse til at gå om og tigge, men skal det udtrykkelig sættes, at de alene må gå 1/4 år a dato og alene i det amt, hvor ulykken er sket. Denne bestemmelse gentager en ligelydende fra 1745, og det samme indprentes påny 1708.

Feilberg skriver i sin jyske ordbog 1886, at branste i ældre tid var imellem 1/2 og 1/4 skæppe rug. I byloven for Saxild by, Aarhus amt står der, at bymændene skal give »den ordinaire brandstyd hafre«.¹⁶ Hvor meget havre det så er, står der ikke noget om. Der forudsættes, at det er noget, alle ved.

Om brandstedmænd på Fyn er følgende fortalt:

Pastor M. G. Krag, Gelsted (1819–1864), skriver i sin Geldsted-historie: »Mændene i byen samledes på bystævnen, når der skulle gives bidrag til brandlidte.«¹⁷

Anders Jensen, Rynkeby, fortæller 28. august 1908 til højskolelærer Poul Bjerge, Askov: »Der kom en Mand og bad om Brandstyr. Han skulle give en Flaske Brændevin til Lavet – saa tudede Oldermændene Bymændene sammen. Manden kom i Forhør. Bestod han Forhøret, fik han 2 rdl. af Bykassen.«¹⁸

Folketingsmand Kristian Lohmann skrev 1890: »Jeg har hørt om en Tid, da der paa visse Tider af Aaret, saa at sige, hørte til Dagens Orden, at der i vore Landsbyer alarmeredes til Stævne, fordi der var kommet Brandlidte til Byen for at bede Bymændene om Hjælp«.¹⁹

Christine Reimer har om samme emne følgende i »Nordfynsk Bonde-

liv«: »Naar Nogen saaledes gik rundt og tiggede til Brandsty(støtte), henvendte man sig hos Oldermændene. Denne tudede da i Byhornet, og Bymændene mødte saa og gav en Marks Penge hver til den Brandlidte – intet ringe Bidrag for hver Enkelt. Undertiden gav man ogsaa af Kassen, der indeholdt Bøder og Sligt.«²⁰

Sidst vil jeg anføre, hvad én, der havde haft brandstedmandsspørgsmålet tæt inde på livet, har at berette:

Gårdejer Anders Øbro, Rågelund, Aasum sogn, skrev i 1916 sin slægts historie. Heri fortæller han om slægtsgårdens – Øbrogaardens brand 1819. Han fremhæver særlig, at hans to farbrødre, Anders og Niels, måtte gå om og tigge til brandsted. Han skriver, at de sagde, det var det pinligste, de nogen sinde havde været med til. Måske har de gæstet folk, der tvivlede på brandstedmændenes ærlighed. Sådant tvivl var ikke ukendt. Det viser også en lille historie jeg i min barndom hørte fortælle:

Der kom en Hindsholmer, som tiggede til brandsted, til Aasum. Han blev bænket ved bordet til »en bid brød og en taar«. Og så tog »vor mor« ham i forhør: »Hvornaar var det sket?« og »Hvordan var det sket?« »Sket og sket!« svarede manden, »det er jutte sket inøv, men hvis alt gaar godt, skulle hun futte paa onsdag.«

Det er kun forbavsende få steder, brandstedmand figurerer i sognets gamle papirer:

1786, 5. Marty (Waltherbog II) Paa Byen en Pot bræ, da brandstyr blev givet til Aarslev 1 mark 8 skil.²²

1826, 16. feb. (Sognefogedprotokol I.) Sogneægt fra Aasum til Odense med korn til en brandstedmand.²³

1828, 20. novb. (Sognefogedprotokol II.) Lagt ud til en brandstedmand fra Avnslev.²³

1837, 23. maj. (Sognefogedprotokol III.) – til en brandstedmand 1 rdl.²³

Måske er der en helt naturlig forklaring på, at der er så lidt om brandstedmænd i de gamle papirer. Bønderne og den brandlidte mødtes på stævnen. Der udveksledes brandhjælpen – og så var der ikke mere at notere om den sag.

Om udstedelse af brandbreve kan der læses i Ravnebjerg Birks Tingprotokol for 19. oktober 1747. Fire dage forinden, søndag den 15. oktober, var der brændt to ejendomme i Aasum, gårdfæster Søren Rasmusens gård og husfæster Joachim Hartvigsens hus.

Endnu i min barndom gik der sagn i byen om handlingsforløbet. Kirkegængerne kom just ud af kirken efter gudstjeneste, da luerne sløg ud fra den tæt syd for kirken liggende gård. Og vinden bragte ilden videre til nabohuset.

Først på eftermiddagen var der kommet et voldsomt uvejr over byen med hagl og sne, så gårdens karle var rendt i marken for at hente hestene hjem. Forkarlen havde ubesindigt lagt sin halvt udrøgede pibe i en krybbe i hestestalden, og den blev årsag til ildsvåden.

I tingsvidnesagen fire dage efter mente de adspurgte vidner, at branden var påsat af onde mennesker i et vognskur ud mod toften – 15 – 16 fag fra hvert ildsted.

Nærmere kan dette ikke klares.

På Ravnebjerg Birketing 19. oktober 1747 blev der optaget et tingsvidne om branden. Regimentsskriver Hans Langsted, Odense, var mødt som forsvarer for de to brandlidte, der begge var til stede. Endvidere var som vidner mødt fire gode dannemænd fra Aasum. Præsten i Seden–Aasum havde for hver ejendom udfærdiget en ret lang attest, som oplæstes i retten og af de fire Aasum-mænd »med eed og oprakte fingre« blev bekræftet. Gårdens attest er at finde i bilag til tingbogen.

Efter dette bad regimentsskriveren om at få tingsvidne udskrevet, så brandstedbrev kunne erhverves. For hver ejendom skete det i to eksemplarer – et til regimentsskriveren, der som kronens repræsentant skulle sørge for ejendommens genopbygning, og et til hver af de brandlidte, så de kunne gå tiggergang som *brandstedmænd*. Alt under vilkår, »at de afbrændte først forsyner sig med vedkommende Amtmands Paategning ifølge derom senest udgangne Rescript«.

Museumsinspektør Ole Høyrup skrev i 1960 en bog »Om Ildsvaade«. Heri konstaterer han, at endnu i begyndelsen af forrige århundrede gik der brandstedmænd både i Jylland og på Sjælland. Der kan tilføjes, det gjorde der også på Fyn. Måske er omtalen til tider lidt sagnagtig, men samtidige notater bekræfter dog deres tilstedeværelse.

Lad dette være et beskedent bidrag til oplysning om *brandstedmændenes* forudsætning og færd.

Henvisninger

1. Vider og Vedtægter. I. side 413. Kværndrup.
2. Vider og Vedtægter. I. side 473. Ryslinge.
3. Vider og Vedtægter. III. side 187. Drigstrup.
4. Landsarkivet.
5. Forordning 13. jan. 1761.
6. Anordning 29. feb. 1792.
7. Ravnebjerg Herredsfogeds arkiv. Diverse sager 1770–1803.
8. Skiftebrev 16. marts 1765. I slægtens eje.
9. Skiftebrev 13. okt. 1794. I slægtens eje.
10. Ravnebjerg Herreds skifteprotokol I. side 89.
11. Oplyst af selskaberne sept. 1981.
12. Fyens Stiftstidende. 1795. no. 52.
13. Forordning af 1. februar 1797 om consumptionsafgift, der anfører, at 1 td. smør vejer 14 lispund a 8 kg eller 112 kg. 1 halvotting eller tønde 7 kg. Consumptionsafgiften var 1 rdl. 16 skl. pr. tønde d.v.s. 7 skl. pr. halvotting.
14. Hempels Avis. no. 140, 9. august 1836.
15. Danske Lov. 2 – 11 – 4.
16. Vider og Vedtægter II. Saksild by. Hads herred. side 351.
17. Landsarkivet for Fyn.
18. Poul Bjerges optegnelser. »Dansk Folkemindesamling«.
19. Fyens Stiftstidende. 16. maj 1890.
20. Christine Reimer: »Nordfynsk Bondeliv«, side 55.
21. Afskrift i Øbroslægten – også på »Hvenekilde«.
22. Landsarkivet for Fyn.
23. Hos proprietær Knud Møllegaard, »Aasumgaard«.